

Συντομογραφίες

AA	<i>Archäologischer Anzeiger</i>
BCH	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i>
BE	<i>Bulletin Epigraphique</i>
BSA	<i>The Annual of British School at Athens</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CahArch	<i>Cahiers Archéologiques</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
JDAI	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
LchrI	<i>Lexikon der christlichen Ikonographie</i>
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i>
PG	<i>Patrologia cursus completus, Series Graeca, εκδ. J.-P. Migne</i>
PLP	<i>Prosopographical Lexicon der Paläologenzeit</i>
RbK	<i>Reallexikon zur byzantinischen Kunst</i>
REB	<i>Revue des Etudes Byzantines</i>
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>
ZRVI	<i>Zbornik Radova Vizantološkog Instituta</i>
AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
ΑΕΜΘ	Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΑΜ	Θ. Ριζάκης, Γ. Τουράτσογλου, <i>Επιγραφές Άνω Μακεδονίας</i> , Αθήνα 1985
ΕΚΜ	Λ. Γουναροπούλου, Μ.Β. Χατζόπουλος, <i>Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας</i> , Αθήνα 1988
ΕΕΠΣΑΠΘ	Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου
EIE	Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
ΘΗΕ	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΙΒΕ	Θρησκευτική και Ηθική Εγκυλοπαίδεια
ΙΕΕ	Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
·ΙΜΧΑ	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
ΠΑΕ	Ιδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου
	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Μαρία Λιλιμπάκη - Ακαμάτη

Το έργο της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στον νομό Πέλλας κατά το 1992-1997

Η σημαντική πρωτοβουλία του Δήμου Έδεσσας να οργανώσει συμπόσιο για τις αρχαιότητες της περιοχής δημιούργησε άριστες εντυπώσεις το 1992 με τον άψογο τρόπο διενέργειάς του και τη ζεστή ατμόσφαιρα. Είναι βέβαιο ότι και το νέο συμπόσιο θα αφήσει τις ίδιες εντυπώσεις, αποδεικνύοντας ότι η επιτυχία αυτών των εκδηλώσεων δεν οφείλεται τόσο στον οικονομικό παράγοντα και στη συμμετοχή διάσημων προσώπων, όσο στο οργανωτικό και μεθοδικό πνεύμα των εμπνευστών αυτής της εκδήλωσης και πάνω απ' όλα στην πίστη τους στον θεσμό, που δεν αποβλέπει σε προσωπική προβολή, αλλά προβολή του τόπου.

Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στον νομό Πέλλας τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει την ιστορική και αρχαιολογική φυσιογνωμία του χώρου. Η διενέργεια πολυπληθών ερευνών, επιφανειακών, ανασκαφικών, τοπογραφικών, και στη συνέχεια η μελέτη και δημοσίευση των ευρημάτων, έδωσε νέα διάσταση στις γνώσεις μας για το ιστορικό παρελθόν της περιοχής και δημιούργησε τα ερεθίσματα για νέες αναζητήσεις.

Θέμα της ανακοίνωσής μου είναι η συνοπτική παρουσίαση του αρχαιολογικού έργου της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στον νομό Πέλλας, στα χρόνια που μεσολάβησαν από το πρώτο συμπόσιο, τον 1992, ώς σήμερα. Το έργο αυτό εκτελέσθηκε από αρχαιολόγους της ΙΖ' Εφορείας και πανεπιστημιακούς συνεργάτες, έχει ανακοινωθεί τμηματικά σε συνέδρια, συμπόσια και έχει δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά. Η σημερινή παρουσίαση θα είναι γενική, ώστε να έχουν οι σύνεδροι μια σφαιρική εικόνα των ερευνών μας και των αποτελεσμάτων τους στον νομό Πέλλας.

Για τις έρευνες αυτές υπεύθυνοι είναι οι αρχαιολόγοι της ΙΖ' Εφορείας Αν. Χρυσοστόμου για τις επαρχίες Έδεσσας και Αλμωπίας, Παύλος και Πανίκος Χρυσοστόμου για την επαρχία Γιαννιτσών, Μ. Ακαμάτη και Π. Χρυσοστόμου για την Πέλλα και την περιοχή της. Οι καθηγήτριες του ΑΠΘ Α. Πιλάλη και Κ. Παπανθίμου έχουν την ευθύνη της ανασκαφικής έρευνας των προϊστορικών χρόνων στην τούμπα του Αρχοντικού, ενώ ο καθηγητής Γ. Ακαμάτης είναι υπεύθυνος της ανασκαφής της Αγοράς της Πέλλας.

Το έργο των αρχαιολόγων δε θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη συνεργασία και άλλων ειδικοτήτων, των συντηρητών, των τεχνιτών, των διοικητικών υπαλλήλων, αλλά και των φυλάκων αρχαιοτήτων. Θα ήθελα να με συγχωρήσουν που δεν τους αναφέρω ονομαστικά, για να μην κουράσω τους συνέδρους με πολλά ονόματα. Θέλω όμως να γίνει κατανοητό ότι το αρχαιολογικό έργο είναι ιδιόμορφο και πολύπλευρο και δεν μπορεί να εκτελεσθεί σωστά, αν δεν υπάρχει η καλή συνεργασία όλων των παραπάνω ειδικοτήτων.

Παράλληλα, το ενδιαφέρον και η στήριξη του έργου μας από τη Νομαρχιακή, την Τοπική Αυτοδιοίκηση, αλλά και την πολιτική ηγεσία του νομού υπήρξαν βασικοί παράγοντες προώθησης των δραστηριοτήτων μας.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

Η σημερινή επαρχία Αλμωπίας ταυτίζεται με την ομώνυμη περιοχή που αναφέρεται από τη γραπτή παράδοση, εκτός από τον οικισμό της Νέας Ζωής, που διοικητικά περιλαμβάνεται σήμερα στα όρια της επαρχίας της Έδεσσας¹.

Ο πρώτος έφορος αρχαιοτήτων Ν. Παπαδάκης έδωσε το 1913 τις πρώτες αρχαιολογικές πληροφορίες για την περιοχή στο περιοδι-

κό Αθηνά. Τα επόμενα χρόνια οι πληροφορίες αυτές αυξήθηκαν με τις έρευνες των αρχαιολόγων Α. Κεραμόπουλου, Στ. Πελεκανίδη, Φ. Πέτσα, Μ. Σιγανίδου, Α. Στουγιαννάκη².

Τα στοιχεία των ερευνών στην Αλμωπία περιλαμβάνονται και στα βιβλία των σύγχρονων ιστορικών N. Hammond, F. Papazoglou και A. Kavvastantakopoulou³. Εδώ πρέπει να αναφερθεί και ο γυμνασιάρχης N. Τσαϊλακόπουλος, που ως έκτακτος επιμελητής αρχαιοτήτων ερευνών περισυνέλεξε και μετέφερε στην αρχαιολογική συλλογή Έδεσσας για φύλαξη πολλές αρχαιότητες από την Αλμωπία. Τα τελευταία χρόνια καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια από την IZ' Εφορεία να καταγραφούν οι γνωστές θέσεις και να εντοπισθούν νέες, έτσι ώστε σήμερα το σύνολο των γνωστών αρχαίων θέσεων να ξεπερνά τις 50. Έχουμε έτσι τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε την ιστορία του χώρου από τα προϊστορικά ώς τα πρωτοβύζαντινά χρόνια, από το 4000 π.Χ. περίπου ώς τον 6ο αι. μ.Χ.

Από τις θέσεις της νεολιθικής εποχής χαρακτηριστικός είναι ο οικισμός που εντοπίστηκε στα όρια της αγροτικής περιοχής των κοινοτήτων Δωροθέας και Σωσάνδρας με μορφή χαμηλής τούμπας και επιφανειακή κεραμική της Ύστερης Νεολιθικής Εποχής (± 4000 π.Χ.), και τα σπηλαιοκαταφύγια του Λουτρακίου, που χρονολογούνται με βάση την κεραμική στο τέλος της Νεολιθικής και στην Εποχή Χαλκού. Στην Εποχή Χαλκού (3000-1100 π.Χ.) τοποθετούνται και οικισμοί που εντοπίσθηκαν στο Άλωδο, το Μοναστηράκι και τη Νέα Ζωή.

Ο οικισμός της Νέας Ζωής είναι ο πρώτος που ανασκάφηκε συστηματικά το 1993 με την οικονομική στήριξη του δήμου Σκύδρας. Βρίσκεται σε στρατηγική θέση με μια φυσική οχυρή ακρόπολη στην κορυφή ενός λόφου. Τα αγγεία που βρέθηκαν στην ανασκαφή, παρόμοια με μικηναϊκά αγγεία της νότιας Ελλάδας, αλλά και του βιορειοελλαδικού χώρου, επιβεβαιώνουν την επικοινωνία των κατοίκων του οικισμού με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Στη Νέα Ζωή ερευνήθηκαν ακόμα ταφές σε πιθάρια και κιβωτιόσχημοι τάφοι με αγγεία, χάλ-

κινα κοσμήματα και σιδερένια όπλα, που μας εισάγουν στην επόμενη χρονική περίοδο, την Εποχή του Σιδήρου (1100-700 π.Χ.).

Νεκροταφεία τύμβων και κιβωτιόσχημων τάφων της Εποχής του Σιδήρου εκτός από τη Νέα Ζωή εντοπίστηκαν σε πολλές περιοχές της Αλμωπίας, στη δίοδο Μαργαρίτας – Αψάλου, στην Όρμα, στην Περίκλεια, στην Άλωδο, στην Άψαλο, στη Χρυσή, στην Κρανιά, στην Καλή, στο Άνυδρο, στο Μάνδαλο. Χαρακτηριστικά ευρήματα είναι τα χάλκινα κοσμήματα, λιγότερα χρυσά, τα σιδερένια όπλα και τα πήλινα αγγεία.

Το 1994 ανασκάφηκαν στον οικισμό Προδρόμου των Νερούλων 40 τύμβοι της Εποχής του Σιδήρου, και το 1995 στην Κωνσταντία άλλοι 40 της ίδιας εποχής. Οι τάφοι, καλυμμένοι με λιθοσωρούς, είχαν θαλάμους με τοιχώματα από αργούς λίθους, διαμορφωμένη είσοδο, δάπεδο από βότσαλα και οροφή με λίθινες πλάκες τοποθετημένες με το ψευδοεκφρακτικό σύστημα.

Οι οικισμοί των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στην Αλμωπία βρίσκονται σε φυσικές οχυρές υψηλές τοποθεσίες - ακροπόλεις, που συνεχίζουν να κατοικούνται από τις παλιότερες περιόδους, αλλά και σε χαμηλότερους λόφους, τις τράπεζες, στα ψηλότερα σημεία της πεδιάδας, ή σε επίπεδες θέσεις που δεν κινδύνευαν από τους ορμητικούς ποταμούς. Το πολεοδομικό σύστημα είναι προσαρμοσμένο στην ανώμαλη διαμόρφωση του εδάφους με δρόμους που περιτρέχουν τα υψώματα και κλίμακες μεταξύ των σπιτιών.

Ένας από τους στόχους της έρευνας των τελευταίων χρόνων είναι η ταύτιση των τριών αρχαίων πόλεων της Αλμωπίας που αναφέρουν γραπτές πηγές, της Ευρωπού, της Αψάλου και της Όρμας.

Η αρχαία πόλη Ευρωπός, που, όπως αναφέρει ο Πλίνιος, διαρρέεται από τον Λουδία, έχει τοποθετηθεί από τις ώς σήμερα έρευνες σε διάφορες θέσεις, μεταξύ των οποίων στο μεταγενέστερο φρούριο της Χρυσής και στο φρούριο της Άλωδου, έναν φυσικό οικισμό που πρωτοκατοικείται στα προϊστορικά χρόνια. Ο λόφος είναι οχυρωμένος με τείχος από ποταμίσιους αργούς λίθους, που στο δυτικό

τμήμα ξεπερνά το ύψος των 5 μ. Οι δοκιμαστικές τομές των 1986 και 1993 και η συστηματική ανασκαφική έρευνα του 1997 αποκάλυψαν εκτός από το τείχος και κτίρια με ευρήματα που χρονολογούνται από τον 4^ο ώς το 2^ο αι. π.Χ., αλλά και έναν υπόγειο λαξευτό μινοϊθαλαμό τάφο με καμαρωτή οροφή του 2^{ου} αι. π.Χ., που ανασκάφτηκε το 1978 νότια του σημερινού χωριού.

Άλλη μια σημαντική θέση που θα μπορούσε να ταυτισθεί με την αρχαία Ευρωπό βρίσκεται στο λόφο Γκορίτσα του αρχοκτήματος Νερούλων, που ερευνήθηκε το 1994. Στον οχυρωμένο λόφο ανασκάφτηκαν οικοδομήματα με αποθηκευτικούς, εργαστηριακούς και λατρευτικούς χώρους.

Η δεύτερη μεγάλη πόλη της Αλμωπίας που αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς, η Αψάλος, μπορεί να τοποθετηθεί στην αρχαία θέση πάνω στον επαρχιακό δρόμο Αψάλου – Πολυκάρπης, σε ένα χαμηλό οχυρωμένο λόφο.

Τοία χιλιόμετρα ΝΑ της Αψάλου βρίσκεται το φρούριο της Μαργαρίτας με σημαντικά ευρήματα από τα προϊστορικά ώς τα βυζαντινά χρόνια.

Εκτός όμως από τις μεγάλες πόλεις υπήρχαν στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια και πλήθος από κώμες και χωριά, όπως στη Νέα Ζωή, (στη θέση Βέρπεν, ανατολικά της Αψάλου), στο Μοναστηράκι, όπου εντοπίστηκε νεκροταφείο με κιβωτιόσχημους τάφους, στους Προδρόμους, στη Σωσάνδρα, στο Θεοδωράκι, στη Νότια, στην Κρανιά, στη Μηλιά, στους Νερόμυλους, όπου έγινε και ανασκαφική έρευνα το 1994.

Τα νομίσματα των Μακεδόνων βασιλέων και των αυτόνομων κοπών πόλεων, όπως της Πέλλας, της Θεσσαλονίκης, της Αμφίπολης, νομίσματα από τη Θεσσαλία, την Εύβοια και το Δυρράχιο συντηγορούν για την ύπαρξη εμπορικών συναλλαγών την εποχή αυτή.

Όλες σχεδόν οι θέσεις των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων κατοικούνται και στη ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο. Ένα κτίριο των υστερορωμαϊκών χρόνων ανασκάφτηκε το 1995 στον Μεγαλάτανο μέσα στο πλαίσιο του προγράμματος ανάδειξης

των αρχαιολογικών χώρων της Αλμωπίας. Οι εργασίες ανάδειξης άρχισαν το 1992 με την συνεργασία της ΙΖ' Εφορείας και του Δήμου Αριδαίας, ο οποίος στη σύνταξη μελέτης του Τοπικού Αναπτυξιακού Προγράμματος Δήμου Αριδαίας και επαρχίας Αλμωπίας περιέλαβε και τις προτάσεις της Εφορείας για ανασκαφική έρευνα και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων της Αλμωπίας. Οι προτάσεις αυτές υπήρξαν η αφορμή για να ενταχθεί το παραπάνω πρόγραμμα στο επιχορηγούμενο από το Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΕΑΠΤΑ) του νομού Πέλλας.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ

Οι παλιότεροι οικισμοί της επαρχίας Έδεσσας ανήκουν στην Νεολιθική και Εποχή Χαλκού⁴. Είναι χαμηλές τούμπες σε πεδινές εκτάσεις. Αργότερα, στην Εποχή του Σιδήρου, οι οικισμοί οργανώνονται σε ψηλότερες, ισχυρές θέσεις που συνεχίζουν να κατοικούνται και στις επόμενες περιόδους, όπως η Έδεσσα, που αποτελεί το πρώτο στην περιοχή παράδειγμα οικισμού - ακρόπολης με συνεχή κατοίκηση από την Ύστερη Νεολιθική Περίοδο.

Στην ύστερη Εποχή Χαλκού διακόπεται η κατοίκηση στις τούμπες της Σκύδρας, της Ζλάτας και του Άγρα, ενώ η τούμπα του Ριζαρίου κατοικήθηκε μόνο στη Νεολιθική Εποχή. Νεολιθικός οικισμός ανασκάφτηκε και στην τοποθεσία Σαρατσίνα της κοινότητας Δροσιάς, στη βιομηχανική περιοχή της Έδεσσας⁵, καθώς και στην Πετριά.

Οι εντοπισμένες θέσεις κατοίκησης των κλασικών, ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων έπεργονται μερικές απ' αυτές: Δροσιά, Άγρας, Μαργαρίτα, Φλαμουριά, Άρνισσα, Κλησοχώρι, Παναγίτσα, Πετριά κ.ά.) και σχετίζονται με τη διέλευση από την περιοχή της Εγνατίας οδού το 130 π.Χ.

Μεγάλος ρωμαϊκός οικισμός είχε εντοπιστεί το 1985 βόρεια του σύγχρονου οικισμού της Πετριάς, στην ευρύτερη περιοχή της οποίας αναζητείται και η θέση της αρχαίας πόλης της Σκύδρας.

Η ανασκαφική έρευνα στην πόλη της Έδεσ-

σας άρχισε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Πολλοί αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν με την Έδεσσα, ο Π. Παπαγεωργίου, ο Στ. Πελεκίδης, η Φ. Δροσογιάννη, ο Μ. Μιχαηλίδης, ο Φ. Πέτσας, ο Α. Βαβρίτσας, η Μ. Σιγανίδου, η Αλ. Στουγιαννάκη, ο Βαγγέλης και η Όλγα Κακαβογιάννη.

Η Έδεσσα⁶ από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. γίνεται μια οργανωμένη και τειχισμένη πόλη διαμορφωμένη σε δύο επίπεδα, την άνω πόλη - ακρόπολη, στην άκρη του βράχου της σημερινής Έδεσσας και την κάτω πόλη στους πρόποδες του βράχου, στον πλούσιο σε βλάστηση Λόγγο.

Η ακρόπολη περιβαλλόταν από τριγωνική οχύρωση, μέρος της οποίας αποκαλύπτεται σταδιακά σε εργασίες εκσκαφών μέσα στην πόλη, που γίνονται αφορμή για μακροχρόνιες ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα που διενεργούνται με ιδιαίτερη δυσκολία λόγω των μεγάλων επιχώσεων, των αλλεπάλληλων αρχαιολογικών στρωμάτων και του περιορισμένου χώρου μέσα στα πυκνά δομημένα οικοδομικά τετράγωνα της σύγχρονης πόλης.

Η κάτω πόλη, στον Λόγγο, έκτασης 200-230 στρεμμάτων, οριζόταν από μνημειακό τείχος, μήκους 1200 μ. περίπου, με τρεις ανασκαμένες ώς σήμερα πύλες⁷. Το τείχος κατασκευάστηκε μετά το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ., επισκευάστηκε πολλές φορές και σήμερα διατηρείται σε ύψος 5 μ. Από τις πύλες ξεκινούσαν μεγάλοι δρόμοι, οι οποίοι αποτελούσαν και τους βασικούς άξονες του πολεοδομικού σχεδίου της πόλης. Τα κτίρια, που έχουν ανασκαφεί στο εσωτερικό της νότιας πύλης, είναι ιδιωτικές κατοικίες των πρώιμων βυζαντινών χρόνων με λίγα ελληνιστικά λείψανα, ενώ στην ίδια περιοχή στα ρωμαϊκά χρόνια υπήρχε ο ναός της θεάς Μας, της μεγάλης Μητέρας.

Εκτεταμένα νεκροταφεία, που χρονολογούνται από τα πρώιμα κλασικά ώς τα βυζαντινά χρόνια, έχουν ερευνηθεί στην κάτω πόλη, ιδίως την τελευταία πενταετία, με αφορμή τις εκχερσώσεις και τις βαθιές αράσεις με την αναδιάρθρωση των δενδροκαλλιεργειών⁸.

Η ανασκαφική έρευνα στους αγρούς Μπουμπαρά, Καρτσώλη, Κετιτζίδη και Ράικουν αποκάλυψε εκατοντάδες τάφους, κιβω-

τιόσχημιους, λαξευτούς στον φυσικό βράχο και κτιστούς, κεραμοσκεπείς, καθώς και υπόγειους λαξευτούς θαλαμωτούς με καμαρωτή οροφή, ορισμένοι από τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν από τα ύστερα κλασικά ώς και τα ρωμαϊκά χρόνια. Τα κτερίσματα των τάφων αυτών παρέχουν μια πλήρη εικόνα όχι μόνον των ταφικών εθίμων, αλλά δίνουν και πάμπολλα στοιχεία για την κοινωνική οργάνωση των διαφόρων εποχών, την κεραμική παραγωγή, τη μεταλλοτεχνία, τη μικροτεχνία.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Στην επαρχία Γιαννιτσών με τις επιφανειακές και ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων χρόνων έχουν εντοπιστεί πάνω από 20 νεολιθικοί οικισμοί, οι οποίους βρίσκονται στο Μάνδαλο, Δροσερό, Πλαγιάρι, Παραλίμνη, Λεπτοκαρυά, Δυτικό, Αγροσυκιά, Αξό, Αμπελιές⁹.

Οι οικισμοί αυτοί εκτείνονται σε πεδινές εκτάσεις και χαμηλές λοφοσειρές με τη μορφή τούμπας ή πάνω σε πλατώματα και πλαγιές λόφων. Ο σημαντικότερος απ' αυτούς θεωρείται σήμερα ο νεολιθικός οικισμός των Γιαννιτσών, που βρίσκεται στην περιοχή της παλιάς Αγοράς και ανασκάπτεται κατά τις εκσκαφές οικοπέδων με την οικονομική στήριξη σε πολλές περιπτώσεις του Δήμου Γιαννιτσών. Η πρώτη φάση του οικισμού ανήκει στην Αρχαιότερη Νεολιθική Περίοδο (6000 π.Χ.) και έχει στενή σχέση με τον σύγχρονο οικισμό της Νέας Νικομήδειας στην Ήμαθία και με σύγχρονους οικισμούς της νότιας Γιουγκοσλαβίας και της νοτιοανατολικής Αλβανίας.

Ο νεολιθικός οικισμός στις Αμπελιές άρχισε να ανασκάπτεται το 1997 με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα αποτελέσματα, ενώ στην ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού της Αξού, το 1996, που χρηματοδοτήθηκε από την κοινότητα Αξού, αποκαλύφθηκε η σπάνια ταφή ενός βρέφους μέσα σε πήλινο πιθάρι.

Οι περισσότεροι νεολιθικοί οικισμοί κατοικούνται και στην Εποχή του Χαλκού. Ανασκαφική έρευνα στον λόφο της Ακρόπολης, του Πενταπλατάνου, το 1984 και 1995, απέδειξε ότι ο χώρος κατοικείτο από την πρώιμη Εποχή του Χαλκού ώς τα ελληνιστικά χρόνια.

Το έργο της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στον νομό Πέλλας κατά το 1992-1997

25

Στην περιοχή του Πενταπλατάνου είχε ερευνηθεί το 1992 και ένας διθάλαμος καμαροσκεπής λαξευτός τάφος ελληνιστικών χρόνων.

Η τούμπα του Αρχοντικού με διαχρονική κατοίκηση από τη νεολιθική ώς τη βυζαντινή εποχή ανασκάπτεται συστηματικά από το 1992 από την ΙΖ' Εφορεία και το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ¹⁰.

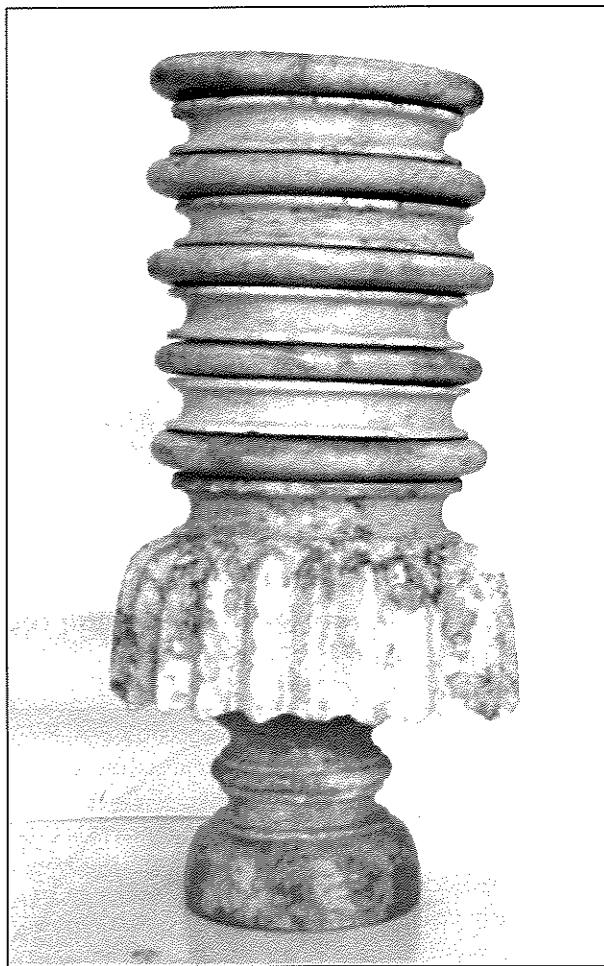
Στην κορυφή της τούμπας έχουν έρθει στο φως πασσαλόπητα οικήματα με πλούσια κεραμική της Εποχής του Χαλκού, ενώ χαμηλότερα, στην τράπεζα, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται από τα αρχαϊκά ώς και τα βυζαντινά χρόνια, και στη βόρεια πλευρά της τράπεζας οχυρωματικό λιθόκτιστο τείχος.

Στην Αγροσυκιά ανασκάφτηκε νεκροταφείο της Εποχής του Σιδήρου¹¹ με πλούσια κτερισμένους κιβωτιόσχημους τάφους, ενώ μικρότερες έρευνες έχουν γίνει και σε πολλούς κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς οικισμούς, στις οποίες δεν θα αναφερθούμε λόγω έλλειψης χρόνου.

Στη ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας, στη Νέα Πέλλα, όπου σε ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκε το 1995 το ΒΔ τμήμα της υστερορωμαϊκής - παλαιοχριστιανικής πόλης με το τείχος και διάφορα οικήματα, το 1997 ήρθε στο φως μια παλαιοχριστιανική βασιλική¹².

Στην Πέλλα, την πρωτεύουσα της αρχαίας Μακεδονίας, διενεργείται η πλέον συστηματική έρευνα από το 1957 με τη διεύθυνση των Φ. Πέτσα, Χ. Μακαρόνα και Μ. Σιγανίδου ώς το 1991¹³. Γνωρίζουμε σήμερα την αρχαία πόλη σε μια έκταση 4000 περίπου στρεμμάτων, το πολεοδομικό σύστημα, την οχύρωση, το υδρευτικό και αποχετευτικό σύστημα, το ανάκτορο, την Αγορά, τις ιδιωτικές κατοικίες, τα δημόσια κτίρια, τα νεκροταφεία, τα ιερά¹⁴.

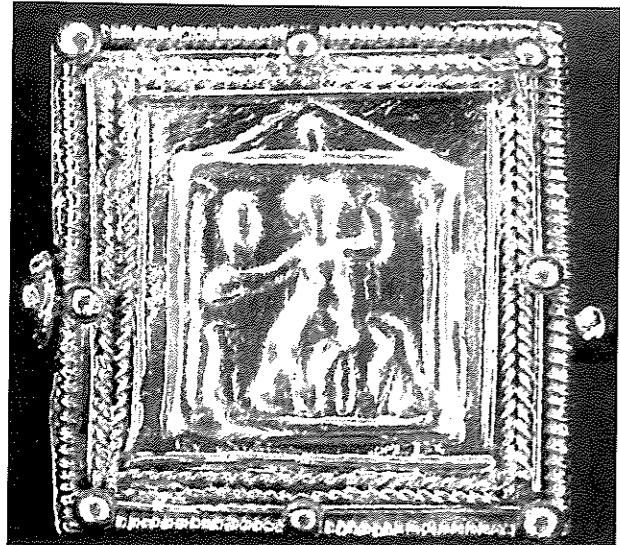
Στις σωστικού χαρακτήρα ανασκαφές των τελευταίων χρόνων ερευνήθηκαν τμήματα του ανατολικού νεκροταφείου της Πέλλας με κιβωτιόσχημους και θαλαμωτούς τάφους πλούσια κτερισμένους¹⁵ (εικ. 1-2), θαλαμωτοί τάφοι μέσα στον οικισμό σε ανασκαφές οικοπέδων, καθώς και ένα εργαστήριο κεραμικής κοροπλαστικής με καλά διατηρημένους κεραμικούς κλιβάνους, που ήρθε στο φως κατά τη

Εικ. 1. Πέλλα, Ανατολικό νεκροταφείο. Διακοπηματική επένδυση από ένα είδος φαγεντιανής ποδιού έχιλινης νεκρικής κλίνης.

Εικ. 2. Πέλλα, Ανατολικό νεκροταφείο. Πήλινο πλαστικό αγγείο διακοπημένο με παράσταση Αφροδίτης και Έρωτα.

Εικ. 3. Πέλλα, κτιριακό συγκρότημα ιερού Δάρδωνα. Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση της Μητέρας των Θεών.

Εικ. 4. Πέλλα, κτιριακό συγκρότημα ιερού Δάρδωνα. Ασημένια δραχμή Αλεξάνδρου.

βαθιά άροση ενός χωραφιού¹⁶.

Σε ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα ερευνήθηκαν και οι μακεδονικοί τάφοι της Πέλλας¹⁶ στην ευρύτερη περιοχή του ανατολικού νεκροταφείου της Πέλλας, στην περιοχή του δυτικού νεκροταφείου της πόλης, του Μεσιανού Γιαννιτσών και της Ραχώνας.

Κατά τη συστηματική ανασκαφή της Πέλλας η έρευνα συνεχίστηκε στο Ανάκτορο¹⁸, σε ημικυκλικό κτίριο βόρεια του προπύλου και στο κτίριο V, που έχει ταυτισθεί με Γυμνάσιο, στην Αγορά¹⁹, με κύριους τομείς έρευνας τη

δυτική πτέρυγα, όπου εντοπίστηκαν εργαστήρια - καταστήματα πώλησης αρωματικών υλών, λυχναριών και χώροι επεξεργασίας αργύρου, τη νότια πτέρυγα, όπου ανακαλύφθηκαν καταστήματα πώλησης υγρών και στερεών προϊόντων με πλήθος οξυπύθμενων ενσφράγιστων αμφορέων, πηγάδια της νοτιοανατολικής πτέρυγας που χρησιμοποιήθηκαν για την απόρριψη ύχοντων εργαστηριακών υλικών, καθώς επίσης και το κτίριο της νοτιοδυτικής γωνίας του συγκροτήματος, που έχει ταυτισθεί με το δημόσιο αρχείο της πόλης, καθώς βρέθηκε σ' αυτό μεγάλος αριθμός πήλινων σφραγισμάτων εγγράφων. Συνεχίστηκε ακόμα η έρευνα στα ιερά της περιοχής του σύγχρονου αρδευτικού καναλιού με την ολοκλήρωση της ανασκαφής του ιερού του θεραπευτή θεού Δάρδωνα, που ταυτίσθηκε με αναθηματική επιγραφή και την ανασκαφική έρευνα των δύο οικοδομικών τετραγώνων ανατολικά, το ένα από τα οποία ερμηνεύεται ως εστιατόριο που εξυπηρετούσε τα γειτονικά ιερά τις μέρες των εορτών²⁰. Τα συγκροτήματα των τεσσάρων οικοδομικών τετραγώνων στην περιοχή αυτή έχουν σχετισθεί με το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, καθώς το μεγάλο κυκλικό κτίριο, νότια του ιερού του Δάρδωνα, με τις τρεις θόλους στην περιφέρεια, ανάλογο της θόλου της Επιδαύρου, συνδέθηκε με τη λατρεία του θεραπευτή θεού ως ήρωα (εικ. 3-4).

Η ανάδειξη της Πέλλας και των αρχαιολογικών χώρων γύρω απ' αυτήν έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, χρηματοδοτούμενης από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, η υλοποίηση της οποίας αναμένεται να αρχίσει το 1998. Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων από τη Χαλκηδόνα ώς τα Γιαννιτσά, που προτείνει η μελέτη, με τη δημιουργία μιας ενιαίας διαδρομής, θα συμβάλει ουσιαστικά στην ανάδειξη και αξιοποίηση της περιοχής.

Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες προχώρησε αυτά τα χρόνια η συντήρηση των κινητών ευρημάτων και η προστασία των αρχιτεκτονικών λειψάνων, κυρίως με την κατασκευή στεγαστρών. Ιδιαίτερη φροντίδα έχει καταβληθεί για τον ευπρεπισμό των αρχαιολογικών χώρων με διαμορφώσεις, φυτεύσεις,

κατασκευή νέων αποθηκών και τοποθέτηση εποπτικού υλικού.

Οι ανασκαφικές έρευνες που αναφέρθηκαν παραπάνω έχουν συνολικά ή σε τμήματά τους μελετηθεί και δημοσιευθεί σε αρχαιολογικά περιοδικά, έχουν ανακοινωθεί σε συνέδρια και συμπόσια, τοπικά, πανελλήνια και διεθνή ή έχουν αποτελέσει θέματα μονογραφιών και διδακτορικών διατριβών²¹, όπως αυτές που έχουν εκδοθεί τα τελευταία χρόνια για την Πέλλα.

Πρέπει να αναφέρουμε, ακόμα, τους αρ-

χαιολογικούς οδηγούς που κυκλοφόρησαν για την Αλμωπία²² και την Πέλλα²², τα πολύπτυχα για την ενημέρωση του ευρύτερου κοινού, τις αφίσες για τους μακεδονικούς τάφους. Τέλος, πολλά ανασκαφικά ευρήματα του νομού Πέλλας έχουν περιληφθεί σε εκθέσεις αρχαιοτήτων, όπως αυτή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού της Μακεδονίας, που από το 1993 ώς σήμερα έχει εκτεθεί σε εννιά ευρωπαϊκές και αμερικανικές πόλεις και έχουν συμπεριληφθεί στους σχετικούς επιστημονικούς καταλόγους²⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Αν. Χρυσοστόμου, Αρχαία Αλμωπία, Θεσσαλονίκη, 1994, όπου περιέχονται όλα τα αρχαιολογικά στοιχεία που αναφέρονται στην επαρχία Αλμωπίας, καθώς και η σχετική βιβλιογραφία.

2. Η αρχαιολόγος Α. Στονγιαννάκη συγκέντρωσε δύλες τις ώρες το 1973 αρχαιολογικές αναφορές στον τουριστικό οδηγό του νομού Πέλλας, που εξέδωσε η Νομαρχία Πέλλας με τίτλο *Στη χώρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*.

3. N. Hammond, *A History of Macedonia*, I, II, Oxford, 1972, 1979. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque Romaine*, BCH Suppl. XVI, 1988, 169 κ.ε. Α. Κωνσταντακόπουλον, *Ιστορική Γεωγραφία της Μακεδονίας* (4ος-6ος αι. μ.Χ.), Γιάννενα, 1984.

4. Αν. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της. Στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας, *Η Έδεσσα και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός*, Α' Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο, Έδεσσα 1995, 13 κ.ε., Δ. Κοκκινίδη, Η Έδεσσα και η ευρύτερη περιοχή της κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής και της εποχής του Χαλκού, Η Έδεσσα και η περιοχή της δ.π. 51 κ.ε.

5. Στ. Κώτσος, Ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή Δροσιάς Έδεσσας. Ανασκαφή νεολιθικού οικισμού, *Η Έδεσσα και η περιοχή της δ.π. 69* κ.ε.

6. Α. Βαβρίτσα, Αρχαία Έδεσσα. Σύντομο χρονικό της ανασκαφής, *Η Έδεσσα και η περιοχή της δ.π. 13* κ.ε. Αν. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα στα προχριστιανικά χρόνια μέσα από τα ανασκαφικά ευρήματα της τελευταίας δεκαετίας, *AEMΘ 10*, 1997, 173 κ.ε.

7. Αν. Χρυσοστόμου, δ.π., της ίδιας. Το τείχος της Έδεσσας, *AEMΘ 1*, 1987, 161 κ.ε., και Νεότερες έρευνες του τείχους της Έδεσσας, *AEMΘ 2*, 1988, 55 κ.ε.

8. Αν. Χρυσοστόμου, δ.π. υποσ. 4, της ίδιας, Από το βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Έδεσσας, *AEMΘ 6*, 1992, 185 κ.ε.

9. Παν. Χρυσοστόμου, Ο νεολιθικός οικισμός των Γιαννιτσών B, *AEMΘ 3*, 1989, 119 κ.ε., του ίδιου, *AEMΘ 5*, 1991, 111 κ.ε., *AEMΘ 7*, 1993, 135 κ.ε., *AEMΘ 10*, 1997, 159 κ.ε. Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, Νεολιθικές έρευνες στα Γιαννιτσά και στην περιοχή τους, *AEMΘ 4*, 1990, 169 κ.ε.

10. Α. Παπανθίμου - Α. Πιλάλη, Οι προϊστορικοί οικισμοί στο Μάνδαλο και στο Αρχοντικό Πέλλας, *AEMΘ 10*, 1997, 143 κ.ε., όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία. Αν. Χρυσοστόμου - Π. Χρυσοστόμου, Ανασκαφή στην Τράπεζα του Αρχοντικού Γιαννιτσών το 1993. Τομέας IV, *AEMΘ 7*, 1993, 159 κ.ε., όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

11. Αν. Χρυσοστόμου, Νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου στην Αγροσυκιά Γιαννιτσών, *AEMΘ 5*, 1991, 127 κ.ε.

12. Π. Χρυσοστόμου, Ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα ήρωας κατά το 1997, *AEMΘ 11*, 1997, 215 κ.ε. Πέλλα και η περιοχή της, Αθήνα 2004, 99 κ.ε. (Α. Πέτρος, Πρώιμη Βυζαντινή Πέλλα).

13. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Η Αρχαία Πέλλα, *Η Έδεσσα και η περιοχή της δ.π. 1* κ.ε., Μ. Σιγανίδου - Μ. Ακαμάτη, Πέλλα, οδηγός ΤΑΠΑ, Αθήνα, 1996. Επίσης, Πέλλα και η περιοχή της, δ.π. 13 κ.ε. (Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Η Πέλλα).

14. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Το θεσμοφόριο της Πέλλας, Αθήνα 1996, της ίδιας. Το Ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στην Πέλλα, Θεσσαλονίκη, 2000.

15. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Από την τοπογραφία και τα νεκροταφεία της Πέλλας, *AEMθ* 6, 1992, 127 κ.ε., της ίδιας, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα, 1994 και Ανατολικό νεκροταφείο Πέλλας, *ΑΔ* 44-46, 1989-1991 (1996) *Μελ.*, 73 κ.ε.

16. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Νέο εργαστήριο κεραμικής και κοροπλαστικής στην Πέλλα, *AEMθ* 7, 1993, 171 κ.ε.

17. Π. Χρυσοστόμου, Ο Μακεδονικός τάφος Β της Πέλλας, *AEMθ* 6, 1992, 137 κ.ε., του ίδιου, Ο Μακεδονικός τάφος των Γιαννιτσών, *AEMθ* 7, 1993, 123 κ.ε., του ίδιου, Σωστική ανασκαφή ταφικών τύμβων Πέλλας, 1994, *AEMθ* 8, 1994, 53 κ.ε., Ανασκαφικές έρευνες σε ταφικούς τύμβους της Πέλλας κατά το 1995, *AEMθ* 9, 1995, 143 κ.ε. και Ο μακεδονικός τάφος Στ' με τις σαρκοφάγους της Πέλλας, *Αρχαία Μακεδονία VI*, 1996, 281 κ.ε.

18. Π. Χρυσοστόμου, Το ανάκτορο της Πέλλας, *AEMθ* 10, 1997, 105 κ.ε., όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

19. Γ. Ακαμάτη, Αγορά Πέλλας 1990-1993, *Εγνατία* 4, 1993-1994, 231 κ.ε., όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

20. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Ενα νέο κτιριακό συγκρότημα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας, *AEMθ* 9, 1995, 105 κ.ε., Κτιριακά συγκροτήματα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας, *AEMθ* 10, 1997, 93 κ.ε., όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

21. Γ. Ακαμάτη, *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής*, Αθήνα, 1993, του ίδιου, *Ενσφράγιστες λαβές από την Αγορά της Πέλλας. Οι ομάδες Παρμενίσκου και Ρόδου. Συμβολή στη μελέτη της κεραμικής επιγραφικής*, Θεσσαλονίκη, 1990, του ίδιου, *Αγορά Πέλλας. Μελαμβαφής κεραμική πηγαδιού χώρου 3*, Θεσσαλονίκη 1997, Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα, 1994, της ίδιας, *Το ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στην Πέλλα*, Θεσσαλονίκη, 2000, Στ. Δρούγου, *Ανασκαφή Πέλλας 1957-1963. Οι πήλινοι λύχνοι*, Αθήνα, 1992.

22. Βλ. υποσ. 1.

23. Μ. Σιγανίδου - Μ. Ακαμάτη, ό.π. υποσ. 13.

24. *Ελληνικός Πολιτισμός. Μακεδονία. Το βασίλειο του Μ. Αλεξάνδρου*, Αθήνα, 1993.

Maria Lilibaki-Akamati

Investigation of prehistoric and classical antiquities in Pella prefecture 1992–1997

The work carried out by the 17th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in Pella prefecture between 1992 and 1997 was diverse, including excavation, conservation, restoration, and general development and protection of the monuments.

In Almopia province, where a large number of settlements have been located in recent years, the oldest dating to the Neolithic period, excavations were carried out at Nea Zoï, Prodromos, Konstandia, Aloros, Neromyli, Apsalos, and Monastiraki.

In Edessa province, apart from locating numerous settlements dating to between the Neolithic and the Early Christian period, investigations focused on the modern town of Edessa, where salvage excavations were carried out, and on the archaeological site of Longos, where it is mainly the extensive cemeteries that have been investigated in recent years, dating to between the early Classical and the Byzantine period.

In Yannitsa province numerous settlements were located, and excavations carried out in those of Yannitsa, Axos, Ambelia, Pendaplatanos, Arhondiko, Agrosyki, the Roman colony of Pella (Nea Pella), and, naturally, the capital of the kingdom of Macedonia, Pella, where six Macedonian tombs were uncovered, the excavation of the palace, the agora, and the sanctuaries near the modern irrigation canal continued, and a salvage excavation was carried out in the city's east cemetery.

A development plan was also drawn up for Pella and the archaeological sites around it, the architectural remains and portable finds were conserved, sites were tidied up, the excavations and finds were published, and guides and information leaflets were published.

Ανδρέας Κ. Βαβούτσας, Άργυρης Κούντουρας

Αρχαία Έδεσσα: τρεῖς ἀντιπροσωπευτικές οἰκίες στόν Λόγγο

Έδω πού είναι ή σημειώνη "Έδεσσα, ήταν ή Ακρόπολη της ἀρχαίας πόλης, δύος δείχνουν τά τείχη πού βρέθηκαν και διατηροῦνται ἀρκετά καλά κάτω ἀπό τίς σημερινές ἐκκλησίες, τῆς Μητρόπολης, τῆς Ἅγιας Παρασκευῆς κ.λπ., καθώς καί σέ ύπογεια γειτονικῶν σπιτιών.

Στήν κάτω πόλη, πού είναι γνωστή μέ τήν ὄνομασία Λόγγος, βρέθηκαν μερικές ἐπιγραφές στά 1898 και ἀργότερα ἄλλες, πού ἔδωσαν ἀφορμή γιά νά γίνουν ἀνασκαφές στά 1922-1923, στά 1967-1968, και πού ἀπό τό 1971 συνεχίζονται συστηματικά μέ πολύ καλά ἀποτελέσματα (εικ. 1).

Τώρα ξέρουμε ὅτι ἡ ἀρχαία πόλη ἀπλώνεται σέ μια τεράστια ἔκταση, πάνω ἀπό 200

Εικ. 1. Λόγγος, ἀποψη χώρου. Λεωφόρος και κτίσματα.

στρέμματα, δύος φαίνεται, καί ἀπό τά τείχη, μέ τίς πύλες καί τούς πύργους πού τήν περιβάλλουν. Μεγάλοι καί μικροί δρόμοι, κτίσματα διαφόρων διαστάσεων καί ἐποχῶν (οἰκίες, καταστήματα, ἀποθήκες, ναοί, κ.λπ.), καλύπτουν ἀσφυκτικά ὅλη τήν ἔκταση (εικ. 2).

Τοία κτίσματα, τρεῖς οἰκίες διαφορετικές, θά μᾶς ἀπασχολήσουν εδώ.

I. Δυτική οἰκία (οἰκία I)

Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ II οἰκοδομικού τετραγώνου βρίσκεται ἡ οἰκία I (εικ. 3), ἡ ὁποία δρύζεται ἀπό τόν νότο καί τή δύση ἀπό δυό στενούς δρόμους (ρύμες - στενά). "Ἔχει δυτικό προσανατολισμό καί ἀποτελεῖται ἀπό τούς ἔξης χώρους:

Εικ. 2. Λόγγος, ἀποψη χώρου. Λεωφόρος και κτίσματα.